

Традиційні та інноваційні інформаційні ресурси в бібліотечних фондах – джерело розвитку духовної сфери українського суспільства ¹

Вітчизняні електронні інформаційні ресурси у процесі розвитку українського суспільства були об'єктом наукового дослідження «Зростання ролі електронних інформаційних ресурсів науки і культури у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства» (2011 р.) ². Метою роботи було дослідження завдань, що постали перед науковими бібліотеками та центрами наукової інформації в умовах швидкого зростання ролі електронних інформаційних ресурсів науки та культури у формуванні інтелектуального та духовного потенціалу українського суспільства, необхідного для його успішної модернізації. Вироблення практичних рекомендацій і заходів, спрямованих на забезпечення цілеспрямованого та системного розвитку електронних інформаційних ресурсів, формування в Україні загальнонаціонального електронного інформаційного простору науки, освіти і культури, інтегрованого у світовий та європейський інформаційний простір. Дослідження здійснювалося за такими основними напрямками: бібліотеки в системі сучасних соціальних інформаційних комунікацій; електронні інформаційні технології як інструмент удосконалення інформування про ресурси бібліотек; електронні інформаційні ресурси сучасної бібліотеки; розвиток документальних та електронних інформаційних ресурсів історико-культурних фондів бібліотек; перспективи розвитку бібліотечної діяльності в умовах інформатизації.

У межах НДР вивчалися особливості та основні засади трансформації бібліотечної діяльності на базі впровадження електронних інформаційних технологій. Напрацьований досвід та отримані результати досліджень показують, що бібліотеки будуть ефективним суспільним інструментом забезпечення необхідними інформаційними ресурсами всіх категорій вітчизняних користувачів, сприяють підвищенню інтелектуального та духовного потенціалу українського суспільства за умови:

¹ Продовження. Початок див.: Шляхи розвитку української науки. – 2015. – № 5. – С. 96–103.

² Звіт про науково-дослідну роботу «Зростання ролі електронних інформаційних ресурсів науки і культури у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства» (заключний) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; № держреєстрації 0111 U005625; наук. кер. О. С. Онищенко. – К., 2011. – 38 с.

– упровадження електронних інформаційних технологій у сучасну бібліотечну діяльність, активне включення бібліотек у мережу сучасних соціальних інформаційних комунікацій;

– фундаментальних змін у комплектуванні, опрацюванні та зберіганні бібліотечних фондів, нових принципів формування бібліотечних електронних ресурсів, особливої уваги до інформаційно-аналітичного ресурсу як власного продукту нової якості, виробленого самими бібліотеками як інформаційними центрами загальносуспільного значення;

– впровадження дистанційних методів роботи як найбільш перспективного напрямку розвитку бібліотечних установ у майбутньому, урізноманітнення, удосконалення активних форм інформаційно-аналітичного обслуговування всіх категорій користувачів, активізація бібліотек як сучасних інформаційних центрів, утвердження їх на інформаційних ринках;

– проведення роботи з оцифрування фондів бібліотек, оперативного введення в суспільний обіг, насамперед, тієї їх частини, що є гостро необхідною для розв'язання актуальних проблем суспільного розвитку, вітчизняного наукового поступу, формування національних духовно-ціннісних орієнтирів, патріотичного виховання нових поколінь українців;

– вироблення стратегічних підходів, налагодження ефективного процесу відбору в інтересах вітчизняного користувача якісної інформації з інформаційних масивів глобального інформаційного простору, комплектування ними наявної системи інформаційних баз і підготовка для ефективного використання українськими користувачами;

– об'єднання українських інформаційних ресурсів у загальнонаціональну інформаційну корпоративну систему, налагодження ефективної координації діяльності бібліотечних установ, а в подальшому інформаційних, науково-інформаційних, культурно-інформаційних та інших центрів у роботі з задоволення суспільних запитів на інформацію, у реалізації без зайвого дубляжу процесу обліку, опису метаданих та оцифрування фондів, збагачення їх новими інформаційними ресурсами, освоєння ефективних форм інформаційно-аналітичної діяльності, організація дієвого використання національних інформаційних ресурсів в умовах впливів глобального інформаційного простору;

– при налагодженні багатопрофільної підготовки та вдосконалення професійного рівня бібліотечних працівників, організації підготовки фахівців, необхідних для забезпечення вимог, пов'язаних з перебігом сучасних інформаційних процесів.

Значну увагу дослідники приділили визначенню основних напрямів розвитку довідково-бібліографічного обслуговування в електронному

середовищі, особливостям формування довідкових електронних ресурсів у бібліотеках України. Зазначалося, що існує чітка тенденція до корпоративної взаємодії бібліотек під час створення електронних ресурсів, але в цілому формування інформаційних ресурсів здійснюється без необхідної координації. Тому формування широкого партнерства та координації дій бібліотек, архівів, музеїв, вузів з інформаційними структурами органів влади набуває особливої актуальності. Однак теоретичні основи такої інтеграції на сьогодні розроблені недостатньо. Є значні відмінності в інформаційних моделях, технологіях, принципах комплектування та інших компонентах інформаційних систем бібліотек, вузів, архівів, музеїв тощо. Основні проблеми виникають на початковому етапі становлення корпоративних відносин, коли від правильної організації й технології взаємодії партнерів залежить не тільки ефективність їх роботи, а й життєздатність цього об'єднання.

Зазначалося, що для вдосконалення інформаційного обслуговування електронними ресурсами необхідно активізувати також упровадження в бібліотеках сервісних послуг, що сприяють орієнтації користувачів у електронному середовищі – створення інтернет-навігаторів, онлайн-путівників по довідково-бібліографічних і повнотекстових ресурсах інформаційних мереж, а також створення в бібліотеках власних інформаційних ресурсів.

Під час дослідження на прикладі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського показано шляхи трансформації наукової бібліотеки в загальнодержавний науково-інформаційний центр, багатoproфільну міждисциплінарну науково-дослідну установу. Проведені дослідження дали можливість уточнити практичні орієнтири, принципи та перспективні напрями розвитку НБУВ як бібліотечно-інформаційного комплексу, збагачення його завдань і функцій у контексті переходу до інформаційного та знанневого суспільства, підтвердили нагальну потребу в розробці концептуальних засад розвитку національної бібліотечної мережі, гармонізації традиційних і електронних ресурсів бібліотек, подальшої інтеграції бібліотечних систем у сучасні комп'ютерні мережі.

На прикладі НБУВ та інших бібліотек досліджувалися проблеми адаптації до сучасного інформаційного середовища автоматизованих бібліотечних інформаційних систем. Розглянуто особливості організації та функціонування комплексних онлайн-інформаційно-бібліотечних сервісів.

Як показують результати наукових досліджень у НБУВ протягом останніх років, електронні ресурси, доповнюючи традиційні форми

використання інформації, стають дедалі ефективнішим засобом наукової комунікації, сприяють реалізації як індивідуального творчого потенціалу, так і наукової колективної співпраці, надають можливість швидко здійснювати обмін ідеями, знайомитися з результатами наукових досліджень колег з різних країн світу. При цьому створюється можливість широкомасштабного сервісу для теоретично безмежної кількості користувачів. За умов активного використання Інтернету як комунікаційного середовища інформаційні матеріали в цифрових форматах набувають підвищеного попиту з боку користувачів. У свою чергу, це потребує якісного вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування, яка базуватиметься саме на електронних інформаційних ресурсах.

За результатами вивчення практики й аналізу формування електронних ресурсів сучасної бібліотеки фахівцями зроблено також ряд нових, важливих для практичної інформатизації висновків. У сфері комплектування бібліотечних фондів важливим є висновок про те, що належна повнота сучасної архівації документів українського сегмента Інтернету (мережевої україніки) можлива лише при кооперації бібліотечних установ, при чому досягається максимальна економія ресурсів та уникнення дублювання під час опрацювання документів. Успішному вирішенню цього завдання має сприяти та обставина, що в бібліотечній системі України може раціонально поєднуватись регіональна кооперація та відомча централізація. У межах цієї системи є можливість організації формування відповідних галузевих архівів глобальних комп'ютерних мереж у медичній, науково-технічній, сільськогосподарській, архітектурно-будівельній, історичній та науково-педагогічній бібліотеках. Багатогалузеві бібліотеки провідних вищих навчальних закладів мають можливість зосередитися на архівації колекцій профільних мережевих інформаційних ресурсів, а обласні універсальні наукові бібліотеки – на формуванні зібрань регіональної інформації. За такого розподілу функцій національні бібліотеки матимуть можливість акцентувати увагу на архівації національно значущих інформаційних ресурсів з природничих, технічних і гуманітарних наук, а також на мережевій інформації про Україну та публікаціях українською мовою за межами держави. Природними для них є також координуючі функції та завдання створення зведеного довідково-пошукового апарату національного архіву мережевих інформаційних ресурсів. Цей апарат доцільно реалізувати за схемою, яка передбачає об'єднання метаданих про колекції електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації в галузевих і регіональних бібліотеках.

Водночас комплектування бібліотек електронними інформаційними ресурсами виявляє і цілий ряд організаційно-правових проблем. Так, архівація документів українського сегмента Інтернету не має належної нормативно-правової основи через невизначеність у міжнародному та національному законодавствах прав бібліотек щодо їх функціонування в електронному середовищі. Широке поширення мережевої інформації з особливою гостротою виокремлює парадокс, пов'язаний з авторським правом, що нерідко суперечить зацікавленості автора в розповсюдженні результатів своєї інтелектуальної праці.

Водночас активне наповнення фондів електронними ресурсами виявило, що комерціалізація інтелектуального продукту в цифровому середовищі часто входить у суперечність із суспільними потребами, зокрема, у питаннях комплектування бібліотечних установ сучасною інформацією з джерельної бази Інтернет, використання її для суспільно значущої інформаційно-аналітичної роботи. Мова йде про надмірну комерціалізацію відносин в інформаційній сфері, яка спричиняє обмеження прав людини на вільне отримання відкритої інформації, що забороняється як міжнародними, так і українськими законами. Під час дослідження особливу увагу було приділено розвитку документальних та електронних інформаційних ресурсів історико-культурних фондів бібліотек. Науковці зазначали, що впровадження інноваційних технологій та поява телекомунікаційних засобів передачі інформації дійсно здійснили докорінні перетворення в соціокультурному середовищі суспільства. Однак, крім позитивних процесів розвитку інформаційного суспільства, проявилися й небезпечні риси його глобалізації, пов'язані з втрачанням суспільством духовної складової, яка ідентифікує і особистість, і соціальні групи та народи, а також підтримує єдиний процес спадкоємності знання. Тому важливе значення надається розкриттю та активному залученню до суспільного обігу історико-культурних документальних ресурсів бібліотеки, які є національним інтелектуальним і культурним надбанням.

У контексті цієї теми проаналізовано діяльність бібліотек з формування електронного простору національної культурної спадщини, збереження інформаційних ресурсів, включення їх до системи найважливіших ресурсів держави тощо.

Дедалі актуальнішим стає питання оптимізації формування, державного обліку, наукового описування та використання документальних ресурсів, національно-культурних цінностей, що зберігаються в історико-культурних фондах бібліотек і мають ретроспективний характер (фонди рукописів, стародруків і рідкісних видань, бібліотечних та архівних колекцій, газетні,

нотні, образотворчі, картографічні, історична частина архівного примірника друку тощо). Ці спеціалізовані підрозділи бібліотек мають власний науково-довідковий та пошуковий апарат, що зберігається безпосередньо в цих підрозділах. Більшість із каталогів не входять до складу загального електронного каталогу бібліотек, що пов'язано зі змістовною специфікою технології наукового опису (каталогізації) та характером організації фондів. Це стосується рукописів і стародруків, рідкісних видань, архівних джерел, історичних колекцій. Така ситуація пов'язана з історичною долею вітчизняних бібліотек, які впродовж ХХ ст. відчували на собі всі наслідки соціальних катаклізмів і політичної історії України, зазнавали значних втрат, переміщень, забуття.

Найбільш уразливими стали національні історико-культурні фонди, що були визнані неактуальними або потрапили до спецфондів, заборонених або обмежених у доступі.

Однією з проблем, що не сприяє систематизації та об'єднанню електронних ресурсів історико-культурної спадщини бібліотек, є припинення у масштабі України роботи зі створення Державного реєстру книжкових пам'яток. Кожна бібліотека сьогодні самостійно описує книжкову та рукописну спадщину та створює свій інформаційний ресурс.

Незважаючи на відсутність координатора цієї діяльності в Україні, цільового фінансування програми, кваліфікованих кадрів, робота з формування баз даних на рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання ХІХ–ХХ ст. проводилася згідно з темами наукової роботи провідних бібліотек, зокрема Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Не вирішено й завдання єдиного програмного забезпечення та форматів даних для обміну.

Упродовж значного періоду історико-культурні фонди бібліотек України не були актуалізовані в суспільному обігу, тому на сьогодні цей масив інформації практично закритий для широкого та повноцінного користування. Не вдосконалений попередній реєстраційний або за скороченим циклом опис рукописів, документів, колекцій. Створення електронного ресурсу на історико-культурні фонди здійснюється паралельно з їх науковим описом джерел і комплексів, інтелектуальним опрацюванням, створенням методик формалізованого та змістовного опису, підготовкою складних за науковими технологіями інформаційних масивів для інформаційних систем і баз даних, які враховують специфіку української рукописної та книжкової спадщини. У кожному окремому випадку колективами різнопрофільних фахівців створювалися унікальні методики репрезентації джерел в електронних

каталогах, повнотекстових ресурсах, складних інформаційних системах. Цей досвід роботи має бути поширеним на діяльність відповідних бібліотек інших відомств.

Усвідомлення значення загальнолюдської значущості цього прошарку сучасної культури та слабкості матеріальної основи викликало й виникнення великих корпоративних і міжнародних проектів світової, європейської та євразійської цифрових бібліотек. Ці ресурси, до цього фактично «закриті» для широкої публіки у зв'язку з обмеженнями доступу до унікальних джерел в аспекті збереженості, сьогодні стають надбанням культури для широких верств населення в цифровому вигляді. Створення сайтів надало великі можливості активного входження історико-культурних фондів бібліотек у світову інфосферу. Однак без ґрунтовної державної підтримки національні інтереси України в цій сфері просуватимуться повільно.

Результати дослідження та практичні рекомендації, орієнтовані на забезпечення цілеспрямованого й системного розвитку електронних інформаційних ресурсів, формування в Україні консолідованого електронного інформаційного простору науки, освіти і культури, оптимізації процесу інтеграції у світовий та європейський інформаційний простір, узагальнено в колективній монографії «Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства» та в численних наукових публікаціях за темою НДР³.

³ Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горювий та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 248 с.; *Лобузін К., Клочок А.* Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища // *Бібл. вісн.* – 2011. – № 4; *Копанєва В. О.* Формати опису мережевих інформаційних ресурсів // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–19 трав. 2011 р.).* – К., 2011. – С. 187–189; *Ковальчук Г. І.* Критерії відбору книжкових пам'яток для першочергового оцифрування // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2010. – Вип. 28. – С. 141–147; *Ковальчук Г. ІІ.* Історико-книговедческие електронные ресурсы Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского в современной научной коммуникации // *Історико-культурне взаємодія на просторі СНГ в контексті розвитку книгоздатності, книгообміну та науки про книгу: матеріали Міжнарод. наук. конф. (Київ, 4–6 окт. 2011 г.).* – К.: Академперіодика, 2011. – С. 64–67; *Автономова Н.* Сучасні електронні технології як чинник еволюційних змін інформаційної функції бібліотек // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2011. – Вип. 30. – С. 222–230; *Аксьонова Н.* Підґрунтя для створення електронних ресурсів газетної періодики на бібліотечних веб-сайтах // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – Вип. 32. – К., 2011. – С. 278–282; *Горова С. В.* Електронна преса як складова комплектування сучасних бібліотек // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2011. – Вип. 32. – С. 316–327; *Костенко Л., Соловяненко Д.* Наукові бібліотеки та перспективні інтернет-технології // *Бібл. вісн.* – 2011. – № 6. – С. 59–61; *Лобузін І. В.* Створення,

Під час дослідження окреслено нагальні заходи щодо розвитку в Україні розподіленої системи електронних інформаційних ресурсів, як невід'ємної складової загальнонаціонального гуманітарного простору. У контексті реалізації цієї проблеми визначено шляхи виконання завдань, пов'язаних із прийняттям Кабінетом Міністрів України Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» (постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 р. № 956). Слід зауважити, що розробниками Програми не було враховано пропозиції Національної академії наук України щодо використання потенціалу НБУВ у формуванні цифрової «Бібліотеки-XXI» і, відповідно, у фінансовому забезпеченні цієї роботи. Утім, основний, найбільш повний, масив документів рукописної та книжкової спадщини України міститься саме у фондах НБУВ. Зазначимо, що в наступні роки Програма не мала державного фінансування і, відповідно, не виконувалася.

Результати НДР використані також з метою уточнення процесу подальшої модернізації діяльності Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського як найбільшого науково-інформаційного центру України і є базовими для розробки проекту концепції розвитку НБУВ. Вони оприлюднені на Міжнародній науковій конференції НБУВ «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища» (жовтень 2011 р.), обговорювалися та були підтримані міжнародною бібліотечною спільнотою на спільному засіданні Ради наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів МААН, Асоціації бібліотек України та Інформаційно-бібліотечної ради НАН України і відображені в рекомендаціях цієї конференції (*Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища: [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2014. – С. 129–137).*

представлення та перспективи використання електронного фонду цифрових копій документів бібліотеки // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2011. – № 4; Лобузина К. В. Электронные ресурсы научной библиотеки в современной информационной среде // Информационное обеспечение науки. Новые технологии: сб. науч. тр. / Каленов Н. Е. (ред.). – М.: Научный Мир, 2011. – С. 344 – 351; Самохіна Н. Нові форми інформаційної діяльності наукової бібліотеки // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2011. – С. 189–190; Терещенко І. Особливості формування національного ринку електронно-інформаційних продуктів, послуг та сучасна інформаційна діяльність // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 30. – С. 216–227.